

προσθήκοντι γενέσθαι, ἢ θεληθῆναι, ἢ γνωσθῆναι· ἀλλὰ καὶ ῥωμαλεώτεροι ἂν ἐγίνοντο ἄλλοι ἄλλων, καὶ καλλίους καὶ βέλτιον κεκραμένοι, καὶ τροφαίς καὶ ἀέρος διαθέσει καὶ τόπων ἐξαλλαττόμενοι· οὐ γὰρ ἦν ἂν αὐτοῖς τὰ σώματα τῶν τῆς φύσεως νόμων ἐξηρημένα, ὡσθ' ὑπὸ τῶν ἐξωθεν μὴ προσίεσθαι τι μᾶλλον ἢ ἥττον ὠφέλημα ἢ βοήθημα, οὕτω μέντοι γε, ὡστ' ἐν τοῖς νικωμένοις μηδεμίαν εἶναι στέρησιν ἢ ἀμάρτημα ἐντεῦθεν περὶ τὴν ψυχὴν ἢ τὸ σῶμα.

4. Ὅτι καὶ ἀλλήλων ἂν ἦρχον τότε οἱ ἄνθρωποι· οὐκ ἂν γὰρ ἦν ἡ τῶν ἀνθρώπων ἀξία τότε μείζων τῆς τῶν ἀγγέλων, ἐν οἷς ἕτεροι ἐτέρων ἄρχουσιν· ἀλλ' οὐκ ἂν ἦρχον δεσποτικὴν ἀρχὴν· αὕτη γάρ, οὐ δυναμένη εἶναι ἄνευ λύπης ἐν τοῖς ἀρχομένοις, οὐκ ἂν ἤρμοζε τῇ ἀπαθεί καταστάσει· ἀλλὰ πολιτικὴν καὶ ἡγεμονικὴν πρὸς τὸ τοῦ ἀρχομένου ἴδιον ἀγαθὸν καὶ πρὸς τὸ κοινὸν βλέπουσαν.

16 **ΧΟVII.** — Περὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ.

1. Ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ τῆς ἀπαθείας καταστάσει ἀθάνατος ἂν ἦν. Ὡς γὰρ ὁ Ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους φησί· „Διὰ τῆς ἀμαρτίας εἰσηλθεν ὁ θάνατος“. Ἦν δ' ἂν ἀθάνατος οὐ κατὰ ἀπόφασιν οὐδὲ φυσικῶς· οὐ γὰρ ἀδιάλυτον αὐτῷ ἦν τὸ σῶμα· ἀλλὰ κατὰ χάριν· ἐντὴν γὰρ τῇ ψυχῇ δύναμις θεόθεν ὑπερφυῶς δεδομένη, δι' ἣν ἡδύνατο τὸ σῶμα πάσης ἀνώτερον φθορᾶς διαμένειν, ἐφόσον ἂν διέμενε τῷ Θεῷ ὑποταγμένη, ὅπερ τῇ τῆς σωματικῆς ὕλης φύσει ἀδύνατον ἦν προσεῖναι ἀφ' ἑαυτῆς.

2. Ὅτι καὶ ἀπαθὴς ἂν ἦν. Εἰ γὰρ παθητός, καὶ φθαρτός ἂν ἦν, εἶγε τὸ πάθος ἐπιταθὲν ἐξάγει καὶ τῆς οὐσίας, εἰ καὶ τῇ τελειωτικῇ πάθει συνῆν, ὡσπερ τὸ νοεῖν καὶ αἰσθάνεσθαι πάσχειν τι λέγεται. Ἡ δὲ ἀφαίρεσις τῆς πλευρᾶς οὐ μετὰ πάθους ἦν, ἐξάγοντος τὸν ἄνθρωπον τῆς φυσικῆς διαθέσεως, ὡσπερ οὐδ' ἡ τοῦ σπέρματος ἔκκρισις· ἀρχὴ δὲ καὶ ἡ πλευρὰ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἦν ὡς τὸ σπέρμα.

Ἀπαθὴς δ' ἂν ἦν, ἢ προφυλαττόμενος ἀπὸ τῶν ἐξωθεν σκληρῶν καὶ βλαβερῶν διὰ τὸν ἐν αὐτῷ λόγον, ἢ καὶ διὰ τὴν ἐκ τῆς προνοίας ἐπίσκεψιν, ὡστ' ἐκ τοῦ ἀπροόπτου μηδὲν αὐτῷ συναντᾶν βλαβερὸν.

3. Ὅτι ἀναγκαίως ἂν ἐδεῖτο τροφῶν· „Ἀπὸ παντός γάρ, φησί, ξύλου βρώσει φαγῆ“· ἢ ὡς γὰρ εἶχε ζωὴν ζωώδη, δεομένην σιτίων, καὶ ζωὴν ἀπὸ τῆς ψυχῆς διδομένην τῷ σώματι, ἧς δὴ ψυχῆς ἢ φυτικῆς δύναμις πρώτη τῆς ζωῆς ἀρχὴ ἐν τοῖς ὑποκάτω, τῷ χρῆσθαι τροφῇ καὶ γεννᾶν καὶ αὔξειν συνισταμένη ὡς οἰκείαις αὐτῆς ἐνεργείαις· καὶ τὸ οὕτω ζῶν σῶμα ψυχικὸν λέγεται. Μετὰ δὲ τὴν ἀνάστασιν ἡ ψυχὴ κοινωνήσει πῶς τῷ σώματι τῶν ἑαυτῆς ἰδίων, καθόσον ἐστὶ πνεῦμα, ἀθανασίας μὲν, πάσης ἀπα-

θείας δὲ καὶ δόξης καὶ δυνάμεως, μόνοις τοῖς ἀγαθοῖς, ὧν τὰ σώματα καὶ πνευματικὰ λέγονται· καὶ διὰ τοῦτο οὐ δεήσονται τότε σιτίων· καὶ τοῦτ' ἔστι τὸ τοῦ Ἀποστόλου· „Σπείρεται σῶμα ψυχικόν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν“. Εἰ δὲ τῇ τροφῇ καὶ ἡ τῶν περιττωμάτων ἐκκρίσις ἀκολουθεῖ καὶ ἡ ταύτη συνημμένη αἰσχροῦτος, τὸ μὲν ἐκκρίνεσθαι τι τότε περίττωμα ἀναγκαῖον ἂν ἦν, τὸ δὲ μηδὲν ἀκολουθεῖν ἀπρεπὲς θεόθεν ἂν ἦν προνενοημένον.

4. Ὅτι τὸ τῆς ζωῆς ξύλον ἀθανασίας ἦν αἷτιον, ὡς ἐν τῷ γράμματι λέγεται· „Μήποτε ἐκτείνῃ χεῖρα αὐτοῦ, καὶ λάβῃ ἐκ τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς, καὶ φαγὼν ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα“. Ἰστέον γάρ, ὅτι δυοῖν στερήσεων, τῆς τε στερήσεως τοῦ ὑγροῦ τῇ ἐνεργείᾳ τῆς κατὰ φύσιν θερμῆς φθειρομένου, ἥτις ἐστὶν ὄργανον τῆς ψυχῆς, καὶ τῆς στερήσεως τῆς ἐνεργητικῆς τοῦ εἶδους δυνάμεως, ὑφ' ἧς δὴ δυνάμεως ἡ τροφή μεταβάλλεται πρῶτον μὲν καὶ πρὸς αὔξησιν, εἶτα πρὸς μόνην τὴν ἐπανάκτησιν τοῦ ἀπορρυέντος, εἴτ' ἐν τῷ γήρα μὴδὲ πρὸς τοῦτ' ἐξαρκεῖν· πρὸς μὲν τὴν πρώτην στέρησιν ἡ τροφή τῶν ἄλλων ἐκεῖ ξύλων ἐδόθη, κατὰ δὲ τῆς δεύτερας ἐβοηθεῖτο τῷ τῆς ζωῆς ξύλῳ· εἶχε γάρ δύναμιν ἐκεῖνο ἀναρρωνύσαν τὴν ἰσχὺν τοῦ εἶδους, ὥστε μὴ ἐξασθενῆσαι διὰ τὴν τῶν ἐξωτερικῶν ὑγρῶν μίξιν, ὡσπερ τὸ ὕδωρ ἰσχυρότερον μὲν τῷ οἴνῳ μιγνύμενον ἐξ ἀρχῆς εἰς αὐτὸν μεταβάλλει, μᾶλλον δὲ καὶ μᾶλλον προστιθέμενον ἀσθενεστέρω, οὕτω μειοῖ τὴν αὐτοῦ δύναμιν, ὡς τελευταῖον ὑδαρῆ ποιεῖν αὐτόν. Φαρμάκου τοίνυν τρόπον ἐκώλυε τὴν φθοράν, ὡς Αὐγουστίνος φησὶν, οὐχ ἀπλῶς ἀθανασίας αἷτιον ἦν, ἐπεὶ οὐδὲ ἡ ἐνοῦσα τῇ ψυχῇ δύναμις πρὸς τὸ τηρεῖν τὸ σῶμα τὸ τῆς ζωῆς ξύλον αἷτιον εἶχεν. Ἄλλ' οὐδὲ διάθεσις ἀθανασίας τῷ σώματι ἐκ τοῦ ξύλου ἐδίδοτο, ὡς μηδέποτε διαλυθῆναι δύνασθαι· παντὸς γὰρ σώματος δύναμις πεπερασμένη ἐστίν· ἀλλ' ἀπαξ ληφθὲν ἂν, προεφύλαττεν ἀπὸ τῆς φθορᾶς τὸ σῶμα μέχρις ὠρισμένου καιροῦ, μεθ' ὃν ἡ μετετέθη ἂν ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὴν πνευματικὴν, ζωὴν, ἣ καὶ δις ἂν καὶ πολλάκις ἐδεήθη λαβεῖν ἐξ αὐτοῦ.

XCVIII. — Περὶ τῆς γεννήσεως τῶν τέκνων ἐν τῇ ἀπαθείᾳ. f. 270

1. „Αὐξάνεσθε, φησί, καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν“. Ὁ δὲ πληθυσμὸς δεῖται τῆς ἐκ νέου γενέσεως, ἥτις οὐκ ἂν ἦν, δυοῖν μόνων ὄντων τῶν ἐξ ἀρχῆς κτισθέντων ἀνθρώπων. Εἰ δὲ μὴ ἔμελλεν, καὶ ἐν τῇ ἀπαθείᾳ ὁ πληθυσμὸς γίνεσθαι, σφόδρα ἂν ἦν ἀναγκαῖον τὸ τοῦ ἀνθρώπου ἀμάρτημα, ἐξ οὗ μόνον τηλικούτον ἐπηκολουθήσεν ἀγαθόν. Ἰστέον γάρ, ὅτι ἐπεὶ ὁ ἄνθρωπος ὡσπερ μεθόριον γέγονεν ἀσωμάτου καὶ σωματικῆς φύσεως, ὁ δὲ τῆς φύσεως ἄλλως φέρεται σκοπὸς ἐπὶ τὰ φθαρτὰ καὶ

3 I Cor. 15, 44

8 Gen. 3, 22

31 Gen. 1, 28

34 σφόδρα corrigé de σφόδρως A

ἄλλως ἐπὶ τὰ ἀφθάρτα, ἐπὶ μὲν τὰ ἀφθάρτα προηγουμένως, ἐπὶ δὲ τὰ φθαρτὰ κατὰ τὴν πρὸς τὰ ἀφθάρτα τάξιν, διὰ τοῦτο ἐν τοῖς φθαρτοῖς, τὸ τοῦ εἶδους ἀγαθὸν προηγουμένως ἢ φύσις σκοποῦσα, τὴν φυσικὴν ἔταξε γένεσιν. Οὕτω καὶ τῷ ἀνθρώπῳ, ἐπεὶ τὸ σῶμα φύσει φθαρτὸν ἦν, ἀρμόζει τούτῳ ἢ γένεσις. Κατὰ δὲ τὴν ψυχὴν, οὖσαν ἀφθαρτον, ἀρμόζει τούτῳ τὸ τὸ πλῆθος τῶν ταύτης ἀτόμων καθ' αὐτὸ τὴν φύσιν σκοπεῖν, ἢ μᾶλλον τὸν τῆς φύσεως δημιουργόν, ὅς μόνος καὶ τῶν ἀγγελικῶν ἀτόμων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἐστὶ ποιητής. Καὶ διὰ τοῦτο πρὸς πληθυσμὸν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ τῆ καταστάσει τῆς ἀπαθείας ἐχρῆν ἐνεῖναι τούτῳ τὴν γένεσιν.

2. Ὅτι καὶ διὰ συνουσίας ἐγένετο ἂν ἢ γένεσις. Ἐν γὰρ τοῖς θείοις ἔργοις οὐδὲν ἐστὶ μάτην. Εἰ τοίνυν καὶ μὴ ἤμαρτεν ὁ ἀνθρώπος, ἦν ἂν ἢ συνουσία, πρὸς ἣν ἢ τοῦ γένους διάκρισις τέτακται.

Ἔτι, ἢ γυνὴ βοηθὸς δέδοται τῷ ἀνδρὶ κατὰ τὸ γράμμα δι' οὐδὲν ἄλλο πλὴν γενέσεως· πρὸς πᾶν γὰρ ἄλλο βέλτιον ὁ ἀνὴρ δι' ἀνδρὸς βοηθεῖται· ἢ δὲ γένεσις διὰ συνουσίας ἐστίν.

Δυσκοῦν δὲ θεωρουμένων νῦν περὶ τὴν συνουσίαν· ἐνὸς μὲν, τῆς συναφείας τῆς ποιητικῆς καὶ παιθητικῆς δυνάμεως, ὧν ἢ μὲν ἐν τῷ ἀνδρὶ, ἢ δὲ ἐν τῇ γυναικί, καὶ τοῦτ' ἐστὶν ἔργον τῆς φύσεως· ἐτέρου δέ, τοῦ αἰσχούς τῆς σφοδρᾶς ἐπιθυμίας, τὸ μὲν πρῶτον ἦν ἂν τότε, τὸ δὲ δεῦτερον ἀπὴν ἂν· ἀλλ' ἐγένετ' ἂν ἢ τῆς συνουσίας κίνησις ἄνευ πυρώσεως καὶ τοῦ τῆς ἀκολασίας κέντρου, καὶ μετὰ τινος ἡρεμίας τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, καὶ σκοποῦ τὴν διαμονὴν τοῦ εἶδους, ἢ μᾶλλον τῶν ἀτόμων, ζητοῦντος, οὐ τὴν ἡδονήν, ἢ τὴν ἡδονὴν τὴν διὰ λόγου τεταγμένην, ὥσπερ ὁ νήφων οὐκ ἔλαττον ἡδεται τῷ λαιμάργῳ τρεφόμενος, ἀλλ' ἦττον τὸ ἐπιθυμητικὸν ἀναπαύεται τῇ τοιαύτῃ ἡδονῇ· οὐ γὰρ σὺν ἐκκαύσει ἀκολασίας, οὐδὲ μετὰ τῆς τοῦ νοῦ παραχῆς καὶ ἀτάκτως ἐπεθύμει τῆς βρώσεως. f. 270 Ἡ δὲ τῆς ἡδονῆς αἰσθησις, ὡς ἐνίοις δοκεῖ, καὶ μείζων ἂν ἦν, | ὅσῳ καὶ ἢ φύσις καθαρωτέρα ἂν ἦν, καὶ τὸ σῶμα μᾶλλον αἰσθητικόν· διὸ καὶ ἢ ἐγκράτεια ἐν ἐκείνῳ τῷ βίῳ οὐκ ἂν ἦν ἐγκωμίων ἀξία, νῦν οὖσα τοιαύτη οὐ διὰ τὴν ἔνδειαν τοῦ γονίμου, ἀλλὰ διὰ τὴν τῆς ἀτάκτου ἀκολασίας ἀναίρεσιν. Τότε δ' ἂν ἦν τὸ γόνιμον ἄνευ ἀκολασίας.

### XCIX. — Περὶ τοῦ σώματος τῶν ἐν ἀπαθείᾳ ἂν γεννηθέντων.

1.-2. Ὅτι ἐν τῇ τῆς ἀπαθείας καταστάσει οἱ παῖδες οὐκ εἶχον αὐτίκα γεννηθέντες ἂν τελείαν τὴν δύναμιν πρὸς τὴν κίνησιν τῶν μελῶν· πᾶν γὰρ τὸ γεννώμενον πρότερόν ἐστιν ἀτελὲς πρὶν τελειωθῆναι· ἀλλὰ τὰ νήπια τότε διὰ γενέσεως ἂν παρήγοντο· ἀτελεῖ ἄρα ἔμελλεν ἐξ ἀρχῆς εἶναι, καὶ τῇ ποσότητι καὶ τῇ δυνάμει τοῦ σώματος δύναμιν ἔχοντα κινή-

σεως πρὸς τὰ τῆ νηπιότητι συμβαίοντα μόνα, οἷον πρὸς τὸ θηλάζειν, καὶ τὰ τοιαῦτα. Οὐ μόνον δὲ ἄνδρες ἀλλὰ καὶ γυναῖκες ἂν ἐγεννώντο, καὶ ὅλως οὐδὲν τῶν πρὸς τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως συντελούντων ἀπὴν ἂν ἐν ἐκείνῃ τῇ καταστάσει, ἐν οἷς ἐστὶ καὶ ἡ τοῦ γένους διαφορά.

C. — Περὶ τῆς δικαιοσύνης ἐκείνων.

1. Ὅτι καὶ μετὰ δικαιοσύνης ἂν ἐγεννώντο. Ὡσπερ γὰρ νῦν οἱ παῖδες ὁμοιοῦνται τοῖς γονεῦσι κατὰ τὴν προγονικὴν ἀμαρτίαν, φυσικὸν ἀμάρτημα λεγομένην καὶ μετὰ τῆς φύσεως διαδομένην, οὕτως ὁμοίωντο ἂν καὶ τότε αὐτοῖς κατὰ τὴν δικαιοσύνην τὴν προγονικὴν, συμβεβηκὸς οὖσαν τῷ ἀνθρωπίνῳ εἶδει, οὐ τὰς ἀρχὰς τοῦ εἶδους αἴτιον ἔχον, ἀλλ' ὥσπερ τι δῶρον θεόθεν δεδομένον ὅλη τῇ φύσει.

2. Ὅτι οὐκ ἂν ἦσαν ἀκίνητοι ἐν τῇ δικαιοσύνῃ. Ἡ γὰρ λογικὴ κτίσις διὰ τῆς μακαριότητος μόνης ἀκίνητος γίνεται, τῆς ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ θεωρίᾳ συσταμένης· ἄλλως τε οὐκ ἂν ἦσαν τελειότεροι τῶν γεννώντων αὐτούς, εἰ καὶ ἰδικῆ τινι χάριτι ἐνεδέχετο τινάς, καὶ πρὸ τῆς μακαριότητος, ἀκινήτους ἐκ τῆς χάριτος γενέσθαι ἐν τῇ ὁδοιπορίᾳ τῆς ζωῆς ἐκείνης, ὡς πιστεύεται ἐπὶ τῆς μακαρίας παρθένου· καὶ οἱ διαμείναντες ἂν ἐν τῇ δικαιοσύνῃ τῇ θείᾳ προνοίᾳ ἀθῶοι ἂν τῆς ἀμαρτίας διεφυλάττοντο, διότι τρεπτὸν ἔχοντες τὸ αὐτεξούσιον καὶ πρὸ τῆς αἰρέσεως καὶ μετὰ τὴν αἵρεσιν, ἐδέοντο ἂν τῆς θείας ἐπικουρίας.

CI. — Περὶ τῆς ἐπιστήμης ἐκείνων.

1. Ὅτι οὐκ ἂν ἦσαν τέλειοι κατὰ τὴν ἐπιστήμην εὐθύς, ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου, συνέλεγον ἂν ἄνευ δυσχερείας ἢ εὐρίσκοντες, ἢ διδασκόμενοι. Εἰ γὰρ φυσικὸν ἐστὶν ἀνθρώπῳ τὸ διὰ τῶν αἰσθήσεων τὴν ἐπιστήμην συλλέγειν, καὶ τούτου χάριν ἡ ψυχὴ ἐνοῦται τῷ σώματι, ἔδει μὴδὲ τότε ἄλλως τοῦτο γίνεσθαι· ἄγνοια δὲ ἢ νῦν ἐκ τῆς ἀμαρτίας οὐκ ἂν ἦν ἐν αὐτοῖς, ἀλλὰ τις ἀκαταληψία τινῶν, ὧν τὴν ἐπιστήμην οὐκ ἂν ἤρ-  
μοπτεν ἔχειν εὐθύς. Τὰς δὲ καθόλου ἀρχὰς ἤδεσαν ἂν καὶ ἐν παιδικῇ ἡλικίᾳ πληρέστερον ἢ νῦν ἡμεῖς οἶδαμεν αὐτάς φύσει, τὰς τε ἄλλας καὶ τὰς τοῦ φυσικοῦ νόμου, δι' ὧν ὠδηγοῦτ' ἂν εἰς τὰ τῆς δικαιοσύνης ἔργα.

2. Ὅτι οὐκ ἂν εἶχον εὐθύς τελείαν τὴν χρῆσιν τοῦ λόγου· αἱ γὰρ αἰσθητικαὶ δυνάμεις, ὧν ἤρτηται τρόπον τινὰ ἢ τοῦ λόγου χρῆσις, καὶ διὰ τοῦτο, πεπεδημένης τῆς αἰσθήσεως καὶ τῶν ἔνδον αἰσθητικῶν κωλυομένων δυνάμεων, καὶ ἡ τοῦ λόγου χρῆσις ἐξασθενεῖ· αὐταὶ τοίνυν ἐν τοῖς παιδίοις κωλύονται διὰ τὴν πολλὴν τοῦ ἐγκεφάλου ὑγρότητα. Εἶχον μὲντ' ἂν τελειοτέραν ἢ νῦν πρὸς τὰ τῆ ἡλικίᾳ ἀνήκοντα.

CH. — Περὶ τοῦ τόπου τοῦ ἀνθρώπου, ἡγουν τοῦ παραδείσου.

1. Ὅτι ὁ παράδεισος σωματικός ἐστι τόπος. Ἐν πᾶσι γὰρ τοῖς ὑπὸ τῆς Γραφῆς παραδεδομένοις ἀντὶ παντὸς θεμελίου δεῖ τὴν τῆς ἱστορίας ἀλήθειαν ὑποκεῖσθαι, ἐπὶ δὲ ταύτῃ τὰς πνευματικὰς ἐξηγήσεις οἰκοδομεῖν. Ἔστι δὲ ἐν τῇ ἀνατολῇ, ὡς ἐν τῷ τιμιωτάτῳ μέρει τῆς γῆς· ἡ ἀνατολή γὰρ τὸ δεξιὸν ἐστι τοῦ οὐρανοῦ, τὸ δὲ δεξιόν, τιμιώτερον τοῦ ἀριστεροῦ. Οἱ γεωγράφοι δὲ οὐδεμίαν ἐποίησαντο μνήμην τοῦ τόπου ἐκείνου διὰ τὸ πολλοῖς κωλύμασιν αὐτὸν τῆς ἡμετέρας οἰκίσεως ἀποτετειχίσθαι, ἢ ὄρων, ἢ θαλάσσης, ἢ διακεκαυμένης χώρας, ἣν ἀδύνατον διελθεῖν. Ἦν δὲ τόπος οἰκεῖος τῇ ἀνθρωπίνῃ οἰκίσει κατὰ τὴν πρώτην κατάστασιν, καὶ, ὡς φησιν ὁ Δαμασκηνός, εὐκράτει καὶ λεπτοτάτῳ καὶ καθαρωτάτῳ ἀέρι περιλαμπόμενος, φυτοῖς ἐξανθηούσι περιεστεμμένος.

2. Ὅτι ἐτέθη ἐν αὐτῷ ὁ ἄνθρωπος, κατὰ τὸ γράμμα, ὥστε ἐργάζεσθαι καὶ φυλάττειν αὐτόν. Διχῶς δὲ τοῦτο νοεῖσθαι δυνατὸν κατὰ Αὐγουστίνον· ἢ ἵνα ὁ Θεὸς ἐργάζεται καὶ φυλάττη τὸν ἄνθρωπον, ἐργάζεται μὲν δικαίων αὐτόν, οὗ ἡ ἐνέργεια εἰ τὸν ἄνθρωπον ἀπολίποι συνεχῶς, σκοτισθήσεται, ὡσπερ σκοτίζεται ὁ ἀήρ, τῆς ἐπιρροίας τοῦ φωτὸς παυσάμενης· φυλάσσει δὲ ἀπὸ πάσης φθορᾶς καὶ κακοῦ· ἢ ἵνα αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ἐργάζεται τὸν παράδεισον καὶ φυλάσσει· καὶ ἐργάζεται μὲν οὐ μοχθηρῶς ὡς νῦν, ἀλλ' ἡδέως διὰ τὴν γυμνασίαν τῆς φυσικῆς δυνάμεως· φυλάττη δὲ οὐ κατὰ τῶν κλεπτῶν, ἀλλ' ἑαυτῷ φυλάττη, ἵνα μὴ ἀμαρτῶν ζημιωθῇ, ὁ διὰ τὴν ἀμαρτίαν ἔπαθε ζημιωθείς.

f. 271<sup>v</sup> 3. Ὅτι ἔξω τοῦ | παραδείσου πλασθεῖς, εἶτα ἐν αὐτῷ ἐτέθη κατὰ τὸ γράμμα. „Ἐλαβε γὰρ, φησὶν, ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἔθηκεν αὐτόν ἐν τῷ παραδείσῳ“. Ὁ γὰρ παράδεισος τόπος ἦν οἰκεῖος τῇ καταστάσει ἐκείνῃ τῆς ἀφθαρσίας, ἣτις ἦν οὐ κατὰ φύσιν τῷ ἀνθρώπῳ, ἀλλ' ὑπερφυῆς δῶρον. Ἴνα τοίνυν τοῦτο τῇ χάριτι λογισθῆῃ καὶ μὴ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, τοῦθ' οὕτω γέγονεν, ἵνα τακτὸν τινα καιρὸν τὴν ψυχικὴν ἐν αὐτῷ ζωὴν διανύσας, μετὰ ταῦτα τυχὼν πνευματικῆς ζωῆς, εἰς οὐρανὸν μεταχθῇ.

### Du gouvernement divin.

CH. — Περὶ τῆς τῶν ὄντων κυβερνήσεως κοινῶς.

1. Ὅτι ὁ κόσμος ὑπὸ τινος κυβερνᾶται, ὡς ἐν τῇ Σοφίᾳ λέγεται· „Σὺ δέ, πάτερ, πάντα τῇ προνοίᾳ κυβερνᾶς“. Εἰ γὰρ ἀδύνατον αὐτὰ ἀγεσθαι τύχῃ· δῆλον γὰρ ὡς ἐν τοῖς φυσικοῖς ἀεὶ τὸ βέλτιον γίνεται, ἢ ὡς

7 οὐρανοῦ corrigé de ἀνθρώπου A  
25 Gen. 2, 8 36 Sap. 14, 3

22 φυλάττη corrigé de φυλάττει A

ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὃ τῆς προνοίας ἐστίν· ἄλλως τε καὶ ἄριστα γεγενημένα, καὶ τοῦ ἀρίστου ἕνεκα ἢ τοῦ αὐτοῖς, ἢ τοῦ ἀπλῶς, δεῖ αὐτὰ τελειοῦσθαι ἐν τῷ τυγχάνειν τοῦ τέλους, ἀνάγκη τὴν θείαν ἀγαθότητα, ὡς παρήγαγεν αὐτὰ τὴν ἀρχὴν εἶναι, οὕτω καὶ πρὸς τὸ τέλος ἄγειν, ὃ ἐστὶ τὸ κυβερνᾶν.

2. Ὅτι τὸ τέλος τῆς τοῦ κόσμου κυβερνήσεως ἐστὶ τι ἐκτὸς τοῦ κόσμου. Ἐν γὰρ Παροιμίαις λέγεται· „Πάντα δι' ἑαυτὸν ἐποίησεν ὁ Θεός“· αὐτὸς δὲ ἐστὶν ἔξω τῆς ὅλης τάξεως τοῦ παντός· ἄλλως τε, ὡς ἡ ἀρχὴ τοῦ παντός ἔξωθεν ἐστὶ τοῦ παντός, αὐτὸς ὁ Θεὸς δηλαδὴ, ἀνάγκη καὶ τὸ τοῦ παντός τέλος ἐξωτερικὸν τι ἀγαθὸν εἶναι· καὶ πρὸς τούτοις τὸ τοῦ παντός τέλος καὶ ἀγαθὸν καθόλου εἶναι δεῖ· τοῦτο δὲ καθ' αὐτὸ καὶ 10 κατ' οὐσίαν, καὶ οὐ κατὰ μετοχὴν καὶ τὸ μερικόν, ἀλλ' αὐτὴ τῆς ἀγαθότητος ἢ οὐσία· τοῦτο δὲ δεῖ ἔξωθεν εἶναι τοῦ παντός. Εἰ δὲ ἐστὶ τι τέλος τοῦ παντός ἐν αὐτῷ ὄν ἀγαθόν, τουτέστιν ἢ τάξις αὐτοῦ, ἀλλὰ τοῦτο οὐκ ἐστὶν ἔσχατον τέλος, ἀλλὰ πρὸς ἐξωτερικὸν τέλος τάττεται ὡς ἔσχατον τέλος· ὄν τρόπον ἢ τοῦ στρατεύματος τάξις πρὸς τὸν ἡγεμόνα. 15

3. Ὅτι ὁ κόσμος ὑφ' ἐνός κυβερνᾶται. Κατὰ γὰρ τὸν Ἀπόστολον· „Εἰς Θεὸς ὁ Πατήρ, καὶ εἰς Κύριος“· τοῦ δὲ Κυρίου ἐστὶν ἢ τῶν ὑποτεταγμένων κυβέρνησις, καὶ τὸ Θεὸς ὄνομα ἐκ τοῦ προνοεῖν εἰληπται. Ἀρίστη γὰρ ἐστὶ κυβέρνησις τῶν πολλῶν ἢ δι' ἐνός γινομένη, οὔτε οἶόν τε τὴν ἐνότητα καὶ τὴν εἰρήνην τοῦ πλήθους, ἥτις τέλος ἐστὶ καὶ σκοπὸς τῆς κυβερνήσεως, μὴ ἀπὸ τοῦ ἐνός γίνεσθαι· τὰ γὰρ πολλὰ ἐνοῦν καὶ συνάγειν οὐ δύνανται εἰ μὴ τινα τρόπον ἐνοῖντο· ἐνοῦσθαι δὲ οὐ δύνανται εἰ μὴ ὑφ' ἐνός, ὃ καθ' αὐτό ἐστὶν ἕν. 20

4. Ὅτι πλείω εἰσὶ τὰ τῆς κυβερνήσεως ἀποτελέσματα. Εἰ γὰρ καὶ ἕν ἐστὶ τὸ τῆς κυβερνήσεως ἀποτέλεσμα ἀπλῶς, τὸ ὁμοιωθῆναι τῷ ἄκρῳ f. 272 ἀγαθῷ, εἰ θεωροῖμεν τὸ τέλος, ἀλλ' ὅσον πρὸς τὴν ἐν τοῖς κτίσμασιν ὁμοιότητα δύο εἰσὶ ἀποτελέσματα· ἢ ἐν τῷ ἀγαθῷ δηλονότι ἐκάστου τῶν ὄντων συντήρησις καὶ ἢ εἰς τὸ ἀγαθὸν αὐτῶν κίνησις· τῷ τε γὰρ ἀγαθῷ εἶναι ἢ κτίσις καὶ τῷ αἰτία γίνεσθαι ἀγαθοῦ ὁμοιοῦται τῷ Θεῷ, ὡς οἶόν τε. Εἰ δὲ μερικῶς θεωροῖτο τὸ ἀποτέλεσμα, ἄπειρά εἰσὶ τὰ τέλη τῆς 30 κυβερνήσεως.

5. Ὅτι πάντα τῇ θείᾳ κυβερνήσει ὑπόκεινται. Ὡς γὰρ ἀδύνατον εἶναι τι μὴ τὸν Θεὸν ἔχον αἰτίαν, οὕτω καὶ εἶναι τι τῇ τοῦ Θεοῦ κυβερνήσει μὴ ὑποκείμενον. Εἰ δὲ ἐν τῷ Ἐκκλησιαστικῷ λέγεται, ὅτι „ἐν πάσι τοῖς ὑπὸ τὸν ἥλιόν ἐστὶν ἢ τύχη καὶ τὸ αὐτόματον“, οὐ νοεῖται ὅτι πάντα 35 τὰ ἐν χρόνῳ ἀπὸ τύχης εἰσὶν, ἀλλ' ὅτι ἐν ἐκάστῳ τούτων δύναται τι ἀπὸ τύχης καὶ αὐτομάτου εὑρίσκεσθαι· τοῦτο δὲ δείκνυσι πάντα κυβερνήσει τινὸς ὑποκείμενα. Εἰ μὴ γὰρ τὰ φθαρτὰ ταῦτα ὑπὸ τινος ἐκυβερνῶντο

6 Prov. 16, 4    17 I Cor. 8, 6    34 Eccl. 9, 11

ὕψηλοτέρου, οὐδένα ἂν εἶχον σκοπόν, καὶ μάλιστα τὰ μὴ ἔχοντα γινώσιν, καὶ οὕτως οὐδὲν ἂν ἦν αὐτοῖς παρὰ τὸν σκοπόν, ὅπερ τὸν τοῦ αὐτομάτου λόγον ποιεῖ.

Καὶ ὅταν ὁ Ἀπόστολος λέγῃ „μὴ μέλειν τῷ Θεῷ περὶ τῶν βουῶν“, οὐχ ἀπλῶς τῆς θείας κυβερνήσεως ἀποκλείει τὰς βουῆς, ἀλλὰ μόνον τὸν τρόπον ἀποφάσκει, ὃς ἰδίως ἀρμόζει τῇ λογικῇ κτίσει. Αὕτη γὰρ κυβερνᾷ μὲν ἑαυτὴν διὰ νοῦ καὶ θελήσεως, ἀλλὰ κανονίζεται τὸν νοῦν καὶ τὴν θέλησιν καὶ τελειοῦται τῷ θείῳ γῶ καὶ τῇ θείᾳ θελήσει· οὐ γὰρ μόνον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἢ λογικῇ κτίσει κινεῖται ἐνδοθεν ἐνεργοῦντος, ἀλλὰ καὶ ἐνάγεται εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀφέλκεται τοῦ κακοῦ προτροπαῖς καὶ ἀποτροπαῖς, καὶ ἄθλοις καὶ τιμωρίαις. Τοῦτον δὲ τὸν τρόπον οὐ κυβερνῶνται τὰ ἄλογα κτίσματα· ἄγονται γὰρ μόνον, οὐκ ἄγουσιν οὔθ' ἑαυτά, οὔθ' ἕτερα.

6. Ὅτι οὐ πάντα ἀμέσως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κυβερνῶνται· ὅσον μὲν γὰρ εἰς τὸν τῆς κυβερνήσεως λόγον, ἀμέσως· ὅσον δὲ πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτοῦ, ὃς ἐστὶν ἡ θεία πρόνοια, μεσιτευόντων τινῶν. Κυβερνᾷ γὰρ ὁ Θεὸς τὰ πάντα οὕτως ἀρίστως, ὥστε τὴν βελτίονα αὐτοῖς τελείωσιν ἐκ τῆς κυβερνήσεως γίνεσθαι· μεγίστη δὲ τελειότης ἐν τοῖς κτίσμασι τὸ εἶναι τι ἄλλου κυβερνητικὸν καθ' ὁμοιότητα τοῦ Θεοῦ, ὡσπερ ἂν εἴ τις διδάσκαλος τοὺς ἰδίους μαθητὰς οὕτω τελειοῖ, ὥστε ἐνίοις αὐτῶν οὐκ ἐπιστήμονας μόνον, ἀλλὰ καὶ διδασκάλους τῶν ἄλλων ποιεῖν.

Τοῦτο δὲ καὶ τῷ θείῳ ἀξιώματι πρέπον ἦν, ἵν' ἐκ τῆς τῶν ὑπηρετουμένων τῇ κυβερνήσει τάξεως ἡ θεία ἐξουσία | φαίνοιτο λαμπροτέρα, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν ἐν ἀνθρώποις βασιλευόντων ἔχει.

7. Ὅτι οὐ δυνατόν συμβαίνειν τι παρὰ τὴν τῆς θείας κυβερνήσεως τάξιν· παρὰ μὲν γὰρ τὴν τάξιν μερικοῦ τινος δυνατόν ἀποβαίνειν τι ἀποτελεσμα, ὡσπερ ἡ ἀπεψία συμβαίνει παρὰ τὴν τάξιν τῆς θρεπτικῆς δυνάμεως ἐκ τινος κωλύματος, ὅλον τῆς τοῦ σιτίου παχύτητος, ἣν αὐθις εἰς ἄλλην αἰτίαν ἐστὶν ἀνάγειν. Ἐπεὶ δ' ὁ Θεὸς πρώτη καὶ καθόλου πάντων ἐστὶν αἰτία, τὸ δοκοῦν παρεκβαίνειν τὴν τάξιν κατὰ τινὰ μερικὴν αἰτίαν ἄλλοθεν πάλιν ἀνάγκη εἰς τὴν αὐτὴν τάξιν ἐπανιέναι καθ' ἑτέραν αἰτίαν, ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ εἰρημένου ὑποδείγματος ἀνάγκη εἰς αἰτίαν ἀπὸ αἰτίας μεταβαίνοντας εἰς τὴν πρώτην καὶ καθόλου καταντᾶν αἰτίαν.

Τὸ δὲ κακόν, παρὰ τὴν τάξιν ὄν τοῦ μερικοῦ ἀγαθοῦ, ὅμως τὴν τάξιν τῆς θείας κυβερνήσεως οὐ παρέξεισιν, διὸ καὶ ἐν τῷ ἀγαθῷ ἱδρύεται, καὶ οὐδὲν ἐστὶν ὃ παντελῶς ἐστὶ κακὸν πανταχόθεν σκοπούμενον· οὕτω γὰρ οὐκ ἂν ἦν παντάπασιν.

Καὶ αὐτόματον δὲ οὐδὲν ἐστὶν ἐν τῷ κόσμῳ θεολογικῶς, ὅσον δηλαδὴ πρὸς τὴν θείαν ἀνήκει πρόνοιαν, ἀλλὰ φυσικῶς μόνον διὰ τὸ τὴν πρὸς

τὰς μερικὰς αἰτίας τάξιν παρεξιέναι· καὶ αὐτὸ δὲ τὸ συμβῆναί τι παρὰ τὴν τάξιν τῆς προσεχοῦς αἰτίας ἐκ τινος αἰτίας ἐστὶ τῇ θεῖα κυβερνήσει ὑποκειμένης.

8. Ὅτι οὐδὲν ἀντεπιχειρεῖ τῇ θεῖα κυβερνήσει. Πᾶν γὰρ πρᾶγμα κατὰ τὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν καὶ σπουδὴν εἰς μόνον τὸ ἀγαθὸν φέρεται, καὶ οὐδεις εἰς τὸ κακὸν ἀφορῶν ἐνεργεῖ, ὡς φησὶν ὁ ἱερὸς Διονύσιος· ἡ δὲ τάξις τῆς κυβερνήσεως παντελῶς εἰς τὸ ἀγαθὸν φέρεται. Εἰ δὲ λέγονται τινες λογίζεσθαι, ἢ ποιεῖν, ἢ λέγειν κατὰ τοῦ Θεοῦ, οὐχ ὡς ἀντεπιχειροῦντες τῇ θεῖα διατάξει· καὶ αὐτοὶ γὰρ ἀγαθὸν τι σκοποῦσιν ἐξαμαρτάνοντες, ἀλλ' ὡς ἀντεπιχειροῦντες ὠρισμένῳ τινὶ ἀγαθῷ, ὅπερ ἐστὶν οἰκείον αὐτοῖς κατὰ τὴν αὐτῶν φύσιν ἢ ἕξιν· καὶ ταύτη δικαίως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κολάζονται.

#### QIV. — Περὶ τῆς θείας κυβερνήσεως εἰδικῶς.

1. Ὅτι τὰ κτίσματα δέονται τοῦ συντηρεῖσθαι ἐν τῷ εἶναι ὑπὸ Θεοῦ. Παντὸς γὰρ κτίσματος τὸ εἶναι ἤρτηται τοῦ Θεοῦ οὕτως, ὥστε μηδ' ἀκαριαῖον δύνασθαι ὑφεστάναι, ἀλλ' εἰς τὸ μηδὲν σκεδάννυσθαι, μὴ τῇ ἐνεργείᾳ τῆς θείας δυνάμεως συντηρούμενον· οὕτω γὰρ ἔχει πρὸς τὸν Θεὸν πᾶσα ἡ κτίσις ὡς ὁ ἀῆρ πρὸς τὸν φωτίζοντα ἥλιον· ὁ δὲ ἥλιος φαίνει μὲν αὐτὸς κατὰ τὴν αὐτοῦ φύσιν, φωτίζει δὲ τὸν ἀέρα μεταλαμβάνοντα τοῦ φωτός, οὐ τῆς φύσεως τοῦ ἡλίου. Οὕτω μὲν οὖν | καθ' αὐτὰ πάντα τῆς θείας συντηρήσεως δέονται. Ἐπεὶ δὲ ἔνια εἰσὶν ὑπὸ τινῶν δυνάμενα φθείρεσθαι, καὶ ταῦτα συντηρεῖ κωλύων τὸ φθαρτικόν, ὃ κατὰ συμβεβηκὸς συντηρεῖσθαι λέγεται. Ἀλλὰ πάντα ἀπλῶς καθ' αὐτὰ συντηρεῖ, ὧν τὸ εἶναι καθ' αὐτὸ μὲν ἔπεται τοῖς αὐτῶν εἶδεσιν, ὑποκειμένης μέντοι τῆς θεόθεν ἐπιρροίας, ὡς περ καὶ τὸ φῶς ἔπεται τῷ διαφανεῖ, ὑποκειμένης τῆς ἐκ τοῦ ἡλίου ἐπιρροίας, ἣν εἰ ἐπίσχοι τὸ θεῖον ἐφ' ὅσονοῦν, ἀμα καὶ τὰ εἶδη τῶν ὄντων παύσεται καὶ πᾶσα φύσις ἀπολείται. Ἡ τοιαύτη δὲ τῶν ὄντων ἐν τῷ εἶναι συντήρησις ἐκ Θεοῦ οὐ διὰ τινος αἰεὶ νέας ἐνεργείας γίνεται, ἀλλὰ τῇ συνεχείᾳ τῆς ἐνεργείας, ἣ ποτε τὴν ἀρχὴν δέδωκεν ἐκάστῳ τὸ εἶναι, ἣτις δὴ ἄνευ κινήσεως ἐστὶ καὶ χρόνου, ὡς καὶ ἡ τοῦ φωτός ἐν τῷ ἀέρι συντήρησις τῇ παρὰ τοῦ ἡλίου συνεχεῖ ἐπιρροίᾳ ἐστίν.

2. Ὅτι οὐκ ἀμέσως ὁ Θεὸς συντηρεῖ πᾶσαν τὴν κτίσιν, ἀλλὰ μεσιτευόντων τινῶν κτισμάτων, οἷς ὑπουργικῶς τὸ αἰτιῶδες ἐνεῖμεν ὁ Θεός, ὡς προεῖρηται. Εἰ δὲ καὶ ἀμέσως πάντα δεδημιούργηκεν, ἀλλὰ καὶ ἀρχοειδῶς ἀμέσως συντηρεῖ, εἰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ δημιουργίᾳ τὴν τάξιν αὐτοῖς ἐνέθηκε ταύτην ὡσθ' ἕτερα ἐτέρων ἠρτησθαι, δι' ὧν κατὰ δεύτερον λόγον συντηροῖτο ἂν ἐν τῷ εἶναι.

3. Ὅτι ὁ Θεὸς δύναται καὶ πάντα ποιεῖν εἰς τὸ μηδὲν ἀπιέναι, ὡς



ἐν τῷ Ἱερεμίας λέγεται· „Ἐλεγξον ἡμᾶς, Κύριε, ἐν ἀληθείᾳ καὶ κρίσει, καὶ μὴ ἐν θυμῷ, ἵνα μὴ εἰς τὸ μηδὲν παραπέμψῃς“. Ὡς γὰρ πρὸ τοῦ εἶναι τὰ ὄντα ἠδύνατο μὴ κοινωνῆσαι τούτοις τοῦ εἶναι καὶ οὕτως αὐτὰ μὴ ποιῆσαι, οὕτω καὶ γενομένων, δύναται μὴ ἐποχετεύειν αὐτοῖς τὸ εἶναι, ὅπερ ἐστὶν εἰς τὸ μηδὲν αὐτὰ παραπέμψειν· οὐ γὰρ κατὰ φυσικὴν ἀνάγκην αὐτὰ παρήγαγεν, ἀλλ' ἐλευθέρᾳ βουλήσει καὶ ἀγαθότητι, ὥστε οὕτω καὶ συντηρεῖ, ὥστε εἰ θέλει τοῦ ἐνεργεῖν παύσασθαι, καὶ τὰ ὄντα αὐτίκα τοῦ εἶναι παύσασθαι ἀνάγκη.

4. Ὅτι οὐδὲν τῶν θεῶν ἔργων εἰς τὸ μηδὲν σκεδάννυται. Ἡ γὰρ αὐτὰ εἰσι, καὶ οὕτως ἐν αὐτοῖς οὐκ ἔστι δύναμις πρὸς τὸ μὴ εἶναι· ἢ ὑλικά, καὶ οὕτω τοῦλάχιστον μένουσι κατὰ τὴν ὕλην, ἀφθαρτον οὖσαν ὡς ὑποκείμενον γενέσεως καὶ φθορᾶς.

#### CV. — Περὶ τῆς ὑπὸ Θεοῦ τῶν κτισμάτων μεταβολῆς.

1. Ὅτι ὁ Θεὸς δύναται ἀμέσως κινεῖν τὴν ὕλην ἐπὶ τὸ εἶδος. Ἐν γὰρ ἐν δυνάμει παθητικῇ ὄν εἰς ἐντελέχειαν διὰ τῆς ἐνεργητικῆς δυνάμεως ἄγεται, ἥτις τὴν ὕλην ὑπὸ τὴν αὐτῆς δύναμιν περιέχει, καὶ τοῦτ' ἐστὶ τὸ τὴν ὕλην κινεῖσθαι ἐπὶ τὸ εἶδος· | τὸ γὰρ εἶδος οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ ἡ τῆς ὕλης ἐντελέχεια.

2. Ὅτι δύναται καὶ σώματι ἀμέσως κινεῖν· „Συναχθήτω γάρ, φησί, τὰ ὕδατα εἰς συναγωγὴν μίαν“, διότι δύναται πάντα ποιεῖν δι' ἑαυτοῦ, ὅπερ ἂν δύνηται δι' οἰασθηποτοῦν κτιστῆς αἰτίας παράγεσθαι, καὶ ὡς τὸ εἶδος ἀμέσως εἰς τὴν ὕλην εἰσάγειν δύναται, οὕτω καὶ πᾶν σῶμα πάσῃ κινήσει κινεῖν, οὐχ ἀπτόμενος μέντοι σωματικῶς, ἀλλὰ κατὰ δύναμιν.

3. Ὅτι δύναται καὶ τὸν κτιστὸν νοῦν ἀμέσως κινεῖν. Ὁ γὰρ διδάσκων κινεῖ τὸν νοῦν τοῦ μαθητῆτος· „Ὁ δὲ Θεὸς διδάσκει τὸν ἄνθρωπον γινῶσιν“ ὡς ἐν Ψαλμοῖς λέγεται· τοῦ γὰρ κινεῖν τι τὸν νοῦν διχῶς νοουμένου, ἢ τοῦ διδόναι αὐτῷ δύναμιν πρὸς τὸ νοεῖν, ἢ τοῦ ἐντιθέσθαι ὁμοιότητα τοῦ νοητοῦ πράγματος, ὁ Θεὸς καὶ ἀμφοτέρως κινεῖ τὸν νοῦν· δίδωσι γὰρ αὐτῷ δύναμιν πρὸς τὸ νοεῖν ἢ φυσικὴν, ἢ προσκειμένην· ἐντίθησι δὲ αὐτῷ καὶ νοητὰ εἶδη, καὶ συνέχει ἀμφοτέρω, καὶ συντηρεῖ καὶ ἐν τῷ εἶναι. Οὐ μέντοι γε οὕτω κινεῖ ὡς αὐτοῦ νοητός· οὐ γὰρ ἀρκοῦσιν αἱ ἐντιθέμεναι τῷ κτιστῷ νῷ ὁμοιότητες πρὸς τὸ κατ' οὐσίαν αὐτὸν νοεῖν τὸν Θεόν.

4. Ὅτι δύναται καὶ τὴν κτιστὴν κινεῖν θέλησιν. Ὁ Θεὸς γὰρ ἐστὶ, κατὰ τὸν Ἀπόστολον πρὸς Φιλιππησίους, „ὁ ἐνεργῶν ἐν ἡμῖν καὶ τὸ θέλειν καὶ τὸ τελειοῦν“· κινεῖ δὲ οὐκ ἀναγκάζων, οὐδὲ ἀναιρῶν τὸ ὑφ' αὐτῆς κινεῖσθαι, ἀλλ' ὡς καθόλου ἀγαθὸν πληρῶν τὴν θέλησιν, καὶ οὕτω τῷ τρόπῳ τοῦ ἀντικειμένου κινῶν· καὶ ἔτι, ὡς αἷτιος τῆς θελήσεως καὶ πρῶτον

1 Jerem, 10, 24

20 Gen. 1, 9

26 Ps. 98, 10

85 Phil. 2, 13

κινοῦν, ποιῶν αὐτὴν ἐπὶ τὸ καθόλου ἀγαθὸν ῥέπειν· μάλιστα δὲ τῷ δευτέρῳ τρόπῳ, τῷ ἐνδοθεν ταύτην ῥέπειν ποιεῖν.

5. Ὅτι ἐνεργεῖ αὐτὸς ἐν παντὶ ἐνεργοῦντι, ὡς ἐν τῷ Ἑσαΐα λέγεται· Πάντα τὰ ἡμέτερα ἔργα ἐνήργησας ἐν ἡμῖν, Κύριε“. Ἐνεργεῖ γὰρ ὡς καὶ αὐτῶν τῶν πραγμάτων τὴν ἰδίαν ἐχόντων τὴν ἐνέργειαν· ἐνεργεῖ δὲ πρῶτον 6 μὲν τῷ λόγῳ τοῦ τέλους· πᾶσα μὲν γὰρ ἐνέργεια, διὰ τι ἀγαθὸν ἢ δοκοῦν· αὐτὸς δὲ τὸ ἔσχατον πάντων ἀγαθόν, οὐ τῇ μετοχῇ τὰ ἄλλα ἀγαθὰ εἰσι καὶ τέλεια· δεύτερον, τῷ λόγῳ τῆς ποιητικῆς ἀρχῆς· ἐν γὰρ τῷ πλήθει τῶν τεταγμένων ἐνεργούντων τὸ ὑστερον ἐν τῇ τοῦ προτέρου δυνάμει ποιεῖ ἄχρι καὶ τῆς πρώτης αἰτίας, καὶ οὕτως πάντα τῇ θείᾳ δυνάμει ἐνεργεῖ, 10 καὶ αὐτὸς ἐστὶν αἴτιος τῆς πάντων ἐνεργείας· τρίτον, τῷ λόγῳ τῆς εἰδικῆς ἀρχῆς· οὐ γὰρ μόνον προσάγει τὰ εἶδη καὶ τὰς δυνάμεις τῶν ὄντων πρὸς τὴν ἐνέργειαν, ὡς ὁ τεχνίτης, καὶ μὴ διδοὺς τὸ εἶδος τῷ πρίονι ὅπως προσάγει πρὸς τὸ διαιρεῖν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ εἶδος δίδωσι τοῖς ἐνεργοῦσι, καὶ συντηρεῖ ἐν τῷ εἶναι ἕκαστα καὶ τὰ εἶδη αὐτῶν, ἃ εἰσι τῶν ἐνεργειῶν ἐν ἑκάστοις ἀρχαί· καὶ ἐπεὶ τὸ εἶδος ἐστὶν ἐν τῷ πράγματι, καὶ τοσοῦτῳ μᾶλλον, ὅσῳ πρότερόν ἐστι καὶ καθολικώτερον, ὁ δὲ Θεὸς ἀρχὴ 15 πᾶσι τοῦ καθόλου εἶναι, ὅπερ ἐνδοτάτον πάντων ἐστίν, ἔπεται τὸν Θεὸν ἐν πᾶσιν ἐνδοθεν ἐνεργεῖν· καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἡ Γραφή πολλαχοῦ τῷ Θεῷ τὰς ἐνεργείας τῆς φύσεως ἀποδίδωσιν. 20

6. Ὅτι δύναται ποιεῖν τι παρὰ τὴν ἐγκειμένην τοῖς οὐσι τάξιν. Τῇ γὰρ τάξει τῶν δευτέρων αἰτίων αὐτὸς οὐχ ὑπόκειται, ἀλλὰ μᾶλλον ἢ τοιαύτη τάξις ὑπόκειται αὐτῷ ὡς ἂν ἀπ' αὐτοῦ προῖοῦσα οὐ φυσικῇ ἀνάγκῃ ἀλλ' ἐλευθέρᾳ βουλήσει· ἡδύνατο γὰρ καὶ ἄλλην τάξιν ἐνστήσασθαι. Ὅθεν δύναται καὶ παρὰ τὴν οὐσίαν ποιεῖν τι, ὅλον ποιεῖν τὰ τῶν δευτέρων 25 αἰτίων ἀποτελέσματα χωρὶς αὐτῶν, ἢ προάγων ἀποτελέσματα, ἐφ' ἃ ἡ δύναμις τῶν δευτέρων αἰτίων οὐκ ἐκτείνεται. Οὕτω γὰρ ὠρισμένην τάξιν τοῖς οὐσιν ἐνέθηκεν, ὥστε ἑαυτῷ φυλάττειν τὸ καὶ ἄλλως αὐτὸν ἐνίοτε ὡς κοινήν καὶ πρώτην αἰτίαν ποιεῖν· διὸ καὶ οὐ μεταβάλλεται παρὰ τὴν ὠρισμένην τάξιν ποιῶν. 30

7. Ὅτι πάντα ὅσα παρὰ τὴν φυσικὴν τάξιν ποιεῖ θαύματα λέγονται. Θαυμάζομεν γὰρ, ὅταν τὰ μὲν ἀποτελέσματα ἢ φανερά, ἢ δὲ αἰτία ἀπόκρυφος, ὡς οἱ τὴν ἔκλειψιν τοῦ ἡλίου θαυμάζοντες τῷ ὄρᾳ μὲν αὐτὴν, τὴν δὲ αἰτίαν οὐκ εἰδέναι, καίτοι ἄλλων εἰδόντων, οἱ διὰ τοῦτο οὐ θαυμάζουσιν, οἳ τισὶν εἰσι θαύματος ἄξια, ἄλλοις μὴ ὄντα. Ἀλλὰ κυρίως 35 θαυμάζεσθαι ἄξια, καὶ διὰ τοῦτο θαύματα λέγονται, ὅσων ἢ αἰτία πᾶσιν ἀπόκρυφος.

Ἡ δὲ δημιουργία καὶ ἡ τοῦ ἀσεβοῦς δικαίωσις οὐ θαύματα κυρίως·

οὐ γὰρ ἀνήκουσι τῇ παρὰ τῆς φύσεως τάξει, ἵνα παρὰ ταύτην γινόμενα, θαύματα ᾗ.

8. Ὅτι ἐν θαῦμα μείζον ἐστὶν ἐτέρου· ὁ Κύριος γὰρ φησὶν· „Τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ, κἀκεῖνος ποιήσει, καὶ μείζονα τούτων ποιήσει“.

6 Ἰστέον δέ, ὅτι οὐδέν ἐστι κυρίως θαῦμα τῇ πρὸς τὴν θείαν δύναμιν παραθέσει, ἀλλὰ θαῦμα λέγεται τῇ πρὸς τὴν φυσικὴν δύναμιν παραθέσει, ἣν ὑπερβαίνει. Ὅσῳ οὖν μάλλον ὑπερβαίνει, καὶ μείζον λέγεται θαῦμα. Τριχῶς δὲ ὑπερβαίνει· ἢ κατὰ τὴν οὐσίαν τοῦ γενομένου, οἷόν ἐστι τὸ δύο σώματα εἶναι ὁμοῦ, ἢ τὸ τὸν ἥλιον ἀναποδίσει, ἢ τὸ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα  
10 δοξάζεσθαι, ἅπερ ἡ φύσις οὐδένα τρόπον ποιεῖν δύναται· καὶ ταῦτα τὴν ἄκραν ἐν τοῖς θαύμασιν ἔχει χώραν· ἢ ὑπερβαίνει τὴν τῆς φύσεως δύναμιν κατὰ τὸ ἐν ᾧ γίνεται, ὡσπερ ἡ τῶν νεκρῶν ἀνάστασις καὶ ὁ τῶν  
f. 274<sup>v</sup> τυφλῶν φωτισμός· ποιεῖ γὰρ ἡ φύσις ζωήν, ἀλλ' οὐκ ἐν τῷ νεκρῷ, | καὶ χορηγεῖ ὄψιν, ἀλλ' οὐ τυφλῷ· καὶ ταῦτα, δευτέρας τάξεως· ἢ ὑπερβαίνει  
15 τὴν φυσικὴν δύναμιν ὅσον πρὸς τὴν τάξιν καὶ τὸν τρόπον ᾧ γίνεται, ὡσπερ ὅταν τις ἀθρόον τῇ θείᾳ δυνάμει πυρετοῦ ἀπαλλάττηται ἀνευ ἰατρείας καὶ τῆς εἰωθυίας ἐν τοῖς τοιούτοις προόδου τῆς φύσεως, καὶ ὅταν ἀθρόον θείᾳ δυνάμει πυκνοῦται ἢ θάλασσα πρὸς ὑετὸν ἀνευ τῶν φυσικῶν αἰτίων, ὡς γέγονε ταῖς ἰκεσίαις τοῦ Σαμουὴλ καὶ τοῦ Ἡλιοῦ· ταῦτα δὲ ἐν τοῖς  
20 θαύμασι τὸν ἔσχατον ἔχει τόπον. Ἐκαστον δὲ τούτων τῶν τριῶν γενῶν διαφόρους ἔχει βαθμούς, καθόσον καὶ διαφόρως τὴν τάξιν τῆς φύσεως ὑπερβαίνουσιν.

#### CVI. — Περὶ τοῦ φωτισμοῦ τῶν ἀγγέλων.

25 1. Ὅτι εἰς ἄγγελος φωτίζει ἕτερον, οὕτω τοῦ Διονυσίου λέγοντος, ὅτι οἱ τῆς δευτέρας ἱεραρχίας ἄγγελοι καθαίρονται καὶ φωτίζονται καὶ τελειοῦνται διὰ τῶν ἀγγέλων τῆς πρώτης ἱεραρχίας, ὅτι τὸ ἀνήκον τῷ νῷ φῶς ἢ δῆλωσις τῆς ἀληθείας ἐστίν, ὡς ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους λέγεται· „Πᾶν τὸ φανερούμενον φῶς ἐστίν“, καὶ φωτίζειν ἐστὶ τὸ τὴν ἐγνωσμένην  
30 ἀλήθειαν ἄλλῳ διδόναι, ὡς ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ· „Ἐμοὶ τῷ ἐλαχίστῳ πάντων ἁγίων ἐδόθη χάρις καὶ αὕτη, φωτίσαι πάντας τίς ἢ οἰκονομία τοῦ μυστηρίου“, καὶ τὰ ἐξῆς. Ἐπεὶ δὲ πρὸς τὸ νοεῖν ἢ τε νοερὰ δύναμις συντρέχει καὶ ἡ ὁμοιότης τοῦ νοητοῦ, καὶ κατ' ἄμφω εἰς ἄγγελος ἄλλῳ γνωρίζει τὴν ἐγνωσμένην ἀλήθειαν, ἐνισχύων μὲν τὴν νοερὰν ἐκείνου δύναμιν  
35 ἐκ τῆς ἐπιστροφῆς· τοῦτο γὰρ ἐν αὐτοῖς ἡ τάξις τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ ὑποβεβηκότος πρὸς τὸν μείζω ποιεῖ, ὅπερ ἐν τοῖς σώμασιν ἢ κατὰ τόπον παρὰθεσις τοῦ τῇ ποιότητι ἀσθενεστέρου πρὸς τὸ ἰσχυρότερον· διακρίνων δὲ τὴν ἐν ἑαυτῷ καθόλου προσειλημμένην ἀλήθειαν ἐν τῇ τοῦ νοητοῦ ὁμοι-

ότιτι ὡσθ' ὑπὸ τοῦ ὑποβεβηκότος δυνηθῆναι ληφθῆναι, ᾧ συμπέφυκε τὸ τὴν ἀλήθειαν μερικώτερον λαμβάνειν, ὡς καὶ οἱ παρ' ἡμῖν διδάσκαλοι τὸ καθόλου νοούμενον αὐτοῖς πολλαχῶς διαιροῦσι, προνοούμενοι τοῦ δεκτικού τῶν ἐτέρων· καὶ τοῦτ' ἔστι τὸ τοῦ Διονυσίου, ὅτι πᾶσα νοερά οὐσία τὴν αὐτῇ δεδομένην ἐνοειδῆ εἶδησίν τε καὶ νόησιν προνοητικῆ δυνάμει διαίρει καὶ πληθύνει πρὸς τὴν τοῦ ὑποβεβηκότος ἀναγαγεῖν ἀναλογίαν.

Ἡ δὲ τοιαύτη διδασκαλία καὶ ὁ φωτισμὸς περὶ τῶν λόγων τῶν θείων ἔργων ἐστίν, ὡς ὁ Διονύσιος λέγει, ὅτι τοῖς τῶν ὄντων φωτίζονται λόγοις οἱ ἄγγελοι. Περὶ δὲ τῆς θείας οὐσίας οὐδεὶς διδάσκει | τὸν ἕτερον, πάντων ἀμέσως εἰ καὶ διαφόρως ὄρωντων, ὡς ἐν τῷ προφήτῃ λέγεται· „Οὐ διδάξει ἀνὴρ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, λέγων· γινῶθι τὸν Κύριον· πάντες γὰρ γινώσκονται με ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου“. Φωτίζει δὲ ἄγγελος ἕτερον οὐ διδοὺς φῶς φύσεως ἢ χάριτος ἢ δόξης, ἀλλὰ τῷ ῥωννύειν τὸ φυσικὸν αὐτοῦ φῶς, δηλών τὴν ἀλήθειαν τὴν ἀνήκουσαν τῇ ἕξει τῆς φύσεως ἢ τῆς χάριτος ἢ τῆς δόξης.

2. Ὅτι εἰς ἄγγελος τὴν ἐτέρου οὐ κινεῖ βούλησιν, οὔτε ὡς ἀντικείμενον· τοιοῦτον γὰρ τὸ καθόλου ἀγαθόν, ὅπερ ἐστὶν ὁ Θεός· οὔθ' ὡς δεικνύων τὸ ἀντικείμενον· μόνος γὰρ ὁ Θεὸς αὐτὸ δείκυσιν, ἑαυτὸν δεικνύων ὥστε κατ' οὐσίαν ὁρᾶσθαι τοῖς μακαρίοις· ἀλλὰ μόνον τῷ κλίνειν ταύτην εἰς τι ἀγαπητόν, παραδεικνύων καὶ τινα ἀγαθὰ κτιστὰ εἰς τὴν θείαν καὶ ἀκτιστὸν ἀγαθότητα τεταγμένα, καὶ οὕτω δύναται ῥέπειν ποιεῖν ἢ ἐπὶ τὸν τῆς κτίσεως ἔρωτα, ἢ τὸν τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν τῆς πειθοῦς τρόπον. Κατὰ δὲ δύναμιν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ μόνου κινεῖται ἡ θέλησις· τὴν γὰρ τῆς θελήσεως ἐνέργειαν, ῥοπὴν οὖσαν αὐτῆς πρὸς τὸ θελητόν, μόνος δύναται μεταβάλλειν ὁ δυνάμενος δοῦναι καὶ δύναμιν, ἢ ἢ φυσικῆ ἔπεται μεταβολή· μόνος δὲ ὁ Θεός ἐστὶν ὁ τῇ κτίσει τὴν τοῦ θέλειν δύναμιν παρασχόμενος, ὡς τῆς νοεράς φύσεως αὐτὸς μόνος δημιουργὸς ὢν.

3. Ὅτι ὁ ὑποβεβηκῶς οὐ δύναται φωτίζειν τὸν ὑπερκείμενον. Ἡ γὰρ προσήκουσα τάξις ταῖς ἀσωμάτοις οὐσίαις ἐν τῷ τὰ ὑποβεβηκότα διὰ τῶν ὑπερβεβηκότων κινεῖσθαι οὐκ ἀμείβεται ποτε, εἰ καὶ παρὰ τὴν τῆς σωματικῆς φύσεως τάξιν ποιεῖ τι ὁ Θεὸς παραδόξως πρὸς τὸ ἐπανάγειν τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν αὐτοῦ γινῶσιν διὰ τὸ φανεράς εἶναι, τὰς τῶν αἰσθητῶν σωμάτων ἐνεργείας· αἱ δὲ ἀγγελικαὶ οὐ φανεροῦνται· ὅθεν οὐκ ἂν ᾔην χρειῶδες τὴν ἐν ἐκείνοις τάξιν μεταποιεῖσθαι.

4. Ὅτι ὁ ὑπερβεβηκῶς φωτίζει τὸν ὑποκείμενον περὶ πάντων ὧν αὐτὸς οἶδεν, οὕτω τοῦ Διονυσίου λέγοντος ἐναργῶς καὶ τοῦ λόγου πείθοντος. Ἐν πληρεστάτῃ γὰρ μετοχῇ τῆς θείας ἀγαθότητος ὄντες, ὅπερ ἂν παρὰ Θεοῦ λαμβάνωσιν τοῖς ὑποδεεστέροις διοχετεύουσιν, εἰ καὶ οἱ δεχόμενοι

οὐκ ἐξηρημένως δέχονται ὡς οἱ ὑπερβεβηκότες ἔχουσιν, καὶ διὰ τοῦτο μένουσιν αἰεὶ ἐκάτεροι ἐν τῇ τάξει τῇ ἐξ ἀρχῆς, καὶ τελειοτέραν οὗτοι, κακείνοι ἀτελεστέραν ἔχοντες ἐπιστήμην. Καὶ οὐ δεῖ θαυμάζειν· καὶ ἐν ἀνθρώποις γὰρ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ἐντελέστερον νοεῖ ὁ διδάξας ἢ ὁ παρ' ἐκείνου μαθὼν.

f. 275 v Τὸ δὲ τῆς θείας | σαρκώσεως μυστήριον ἤδεσαν μὲν καὶ οἱ ὑποβεβηκότες ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων ἀπὸ τῶν αἰώνων, οὐ μέντοι γε ἐντελῶς· μετὰ δὲ ταῦτα προέκοψαν κατὰ τὴν τούτου γνῶσιν, τελεσθέντος τοῦ μυστηρίου.

Ὁ δὲ περὶ τῶν ἀνηκόντων τῇ διοικήσει τοῦ κόσμου καὶ μάλιστα πρὸς τὴν τῶν ἐκλεκτῶν σωτηρίαν φωτισμὸς ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων ἀγγέλων μενεῖ τοῖς ὑποδεεστέροις μέχρι τῆς κρίσεως.

### CVII. — Περὶ τῆς τῶν ἀγγέλων ὁμιλίας.

1. Ὅτι ἀλλήλοις οἱ ἄγγελοι διαλέγονται, ὡς ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους 15 πρώτῃ· „Ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων“. Ὡς προεῖρηται γὰρ, ἡ θέλησις κινεῖ τὸν νοῦν πρὸς τὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν· τὸ δὲ νοητὸν τριχῶς ἐστὶν ἐν τῷ νῷ· πρῶτον, καθ' ἑξὶν καὶ μνήμην· δεύτερον, ὡς ἐνεργεῖα θεωρητὸν, ἢ νοηθὲν· τρίτον, ὡς πρὸς ἕτερον ἀναγόμενον. Ἄγεται δὲ ὁ νοῦς ἀπὸ τοῦ ἔχειν πρὸς τὸ χρῆσθαι διὰ θελήσεως 20 καὶ τὸ νόημα τῆς θελήσεως, καὶ τὸ νόημα τῆς χρήσεως πρὸς ἕτερον τάττεται, ὡς πρὸς τὸ πράξαι ἢ δηλώσαι τινι δι' αὐτῆς. Ὅταν δ' ὁ νοῦς ἑαυτὸν ἐπιστρέφῃ πρὸς τὸ θεωρεῖν ἐνεργεῖα ὅπερ κέκτηται ἕξει, τότε ἑαυτῷ τις διαλέγεται· αὐτὸ γὰρ τὸ ἔνδον συλληφθὲν τοῦ νοῦ ἐνδιάθετος λόγος καλεῖται· καθὸ δὲ τὸ τοῦ ἀγγέλου νόημα τάττεται πρὸς τὸ δηλοῦν ἑτέρῳ, 25 αὐτῇ τῇ τοῦ ἀγγέλου θελήσει τὸ τοῦ ἐνὸς ἀγγέλου νόημα γίνεται γινώριμον ἄλλῳ, καὶ οὕτως εἰς ἄγγελος ἑτέρῳ διαλέγεται. Οὐδὲν γὰρ ἐστὶν ἕτερον τὸ διαλέγεσθαι ἑτέρῳ ἢ τὸ τὸ νόημα τοῦ νοῦ ἑτέρῳ δηλοῦν· δυοῖν γὰρ ὄντων διαφραγμάτων τοῦ ἐν ἡμῖν νοήματος, τῆς τε θελήσεως ἀσφαλιζομένης αὐτὸ καὶ μὴ θέλουσι καὶ ἔξω προβάλλειν, καθὸ εἴρηται, 30 ὅτι „τὸ τοῦ ἀνθρώπου οὐδεὶς εἶδεν, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ“· καὶ τῆς σωματικῆς παχύτητος, δι' ἣν, καὶ τῆς βουλήσεως ταπτούσης τὸ νόημα πρὸς τὸ γνωσθῆναι ἑτέρῳ, οὐκ αὐτίκα γινώσκειται ἐκείνῳ, ἀλλὰ διὰ σημείων αἰσθητῶν ἢ τῆς ἐν τῇ γλώττῃ ὁμιλίας φανεροῦται καιροῦ τινος τριβῆ πλείονος ἢ ἐλάττονος, τὸ διάφραγμα τὸ δεύτερον οὐκ ἔχει 35 ὁ ἄγγελος, καὶ διὰ τοῦτο, αὐτίκα βουληθέντος τὸ ἑαυτοῦ δηλοῦν νόημα, ἄλλος γινώσκει. Γλῶσσα δὲ ἐν αὐτοῖς μεταφορικῶς ἢ πρὸς τὸ φανεροῦν οὕτω δύναμις λέγεται.

2. Ὅτι καὶ οἱ ταπεινότεροι διαλέγονται τοῖς ὑψηλοτέροις, ἀλλ' οὐ